

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Horváth Zsuzsa

*„Az élettörténet mint játékszer” Fikció, narráció és identitás
összefüggései Kaffka-regényekben*

Témavezető: Dr. Kenyeres Zoltán

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Budapest
2008

I. Az értekezés célkitűzései

Disszertációm kiinduló hipotézise a Kaffka-regények modernség felőli újraolvashatósága volt. Kettős kérdésfelvetés mentén építettem fel a dolgozatot: Kaffka Margit a *Nyugat* folyóirathoz kapcsolható regényeinek korabeli fogadtatását, majd a modernség prózapoétikája felőli értelmezhetőségét vizsgáltam. Ennek értelmében kutatásom tárgyát a folyóiratban megjelent regények adták. Így a *Nyugat* folyóirat Kaffka-képe, másrészt a kiemelt regények újraolvasása felől közelítettem meg Kaffka Margit elbeszélőművészetét.

A dolgozat célja volt, hogy Kaffka Margit a magyar irodalmi modernségben betöltött prózatörténeti jelentőségét kiemelje, árnyalja konkrét szövegelemzésekkel alátámasztva. Hiszen a legutóbbi időkig, bár megélné a irodalomtörténeti gondolkodás Kaffka írásművészete körül, regényeinek jelentősége némiképp rangján alul illetve csak részlegesen értékelve, értelmezve jelent meg az irodalomtörténet-írásban. Gondolok itt arra az egyszerű tényre, hogy Kaffka szinte kizárólag a *Színek és évek* szerzőjeként, illetve e műve kapcsán az impresszionista stílus, és Proust emlékezés-technikájának magyarországi képviselőjeként kanonizálódott az irodalmi köztudatban. A tematikus, lélektani, prózapoétikai szempontokon túl a Kaffka-regények átfogó vizsgálatát szociálpszichológiai, feminista irodalomkritikai szempontok figyelembevételével is megközelítették, az utóbbi időben sorra jelentek meg az újabb és újabb szempontokat felvető értelmezések. A recepcióban a *Színek és évek* kapcsán előtérbe kerültek a szubjektum-felfogás, az emlékezésregény narratív eljárásai, az elbeszéltség kérdései. Ugyanakkor a *Színek és évek*en kívül a többi regényéről nincs újabb, a monográfiákon kívüli hosszabb, elemző jellegű tanulmány, így a *Mária évei*, a *Két nyár*, és a *Hangyaboly* még kiaknázatlan értelmezési potenciált rejt magában. Céлом volt, hogy a remekműnek ítélt regény újrafelfedezése, újraolvasása mellett felhívjam a figyelmet a többi regény poétikai eljárásainak újszerűségére, sokszínűségére, a szövegszerű jegyek figyelembevételével. Dolgozatomban kérdésfelvetésemben kapcsolódik a Kaffka-recepció utóbbi években megélné azon ágához, mely a klasszikus modernitás korszakváltó jellegét az elbeszélésmód megújításának problémájaként veti fel. Vajon gazdagodhatnak-e új értelmezési szempontokkal Kaffka Margit regényei? És ha igen, akkor mi módon? Mennyiben erősíti, változtatja meg a regény(ek) eddig kijelölt helyét a magyar modernség elbeszélési irodalmában? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre keresetem és reményeim szerint találtam is választ a dolgozatban. A kérdésfelvetések, a szövegértelmezések mind arra irányultak, hogy bebizonyítsam a Kaffka-regényeknek a pusztán tematikus, de korhoz kötött modernségén túl vannak szövegszerű, poétikai megalkotottságukban is új, modern vonásai. Dolgozatommal tárgyítani kívántam a modernség művekre vonatkozó kánonját, célom az is volt, hogy ne egykönnyű szerzőként gondoljunk Kaffkára. Véleményem szerint a *Mária évei* és a *Hangyaboly* épp poétikai összetettségük, modern poétikai eljárásaik, és identitáskonceptiójuk miatt megérdemlik, hogy bekerüljenek egy tágan értelmezett modern műveket felvonultató kánonba, mely így kapcsolódik a *Nyugat*-kánonhoz.

II. A kutatás módszerei

Dolgozatomban azt a felfogást képviseltem, mely szerint a *Nyugat* folyóirat egy olyan értelmezői, kulturális közösséget alkotott, amely fennállása alatt létrehozott és képviselt egyfajta kánon mind a folyóiratban közölt szépirodalmi írások, mind az ott közölt kritikák révén. Mivel a folyóirat a modernség egyik legfontosabb orgánusának számított és számított ma is, tekintélyénél és az általa létrehozott értékeknél fogva beszélhetünk *Nyugat*-kánonról, mely a modernség felfogásának egyik adekvát lehetőségét jelenti a korszakban. A disszertáció első részében azt vizsgáltam meg, hogy a *Nyugat*-kánonon belül milyen értékelési szempontok merültek fel, milyen értelmezésbeli elmozdulások történtek a Kaffka-regényekkel

kapcsolatban. A *Nyugatban* kialakult, kialakított Kaffka-képet egy máig továbbélő, a modern irodalomértésünket megalapozó hagyományként értelmeztem. Ezen a továbbélő, de a Kaffka-regények értelmezéseinél újraértett hagyomány által kijelölt értelmezési szálon továbbhaladva tettem kísérletet a regények újraolvasására. Kaffka Margit prózájának a magyar modernség irodalomtörténeti korszakváltásában betöltött helyét leggyakrabban női hőseinek karakteréből kiindulva határozta meg a kritika, de a kilencvenes évektől kezdődően új, többek között prózapoétikai szempontok is felvető értelmezések születtek, ehhez a megközelítéshez kapcsolódtam én is dolgozatomban. Célkitűzéseimnek megfelelően megvizsgáltam a modernitás kérdése felől a regények fogadtatását a *Nyugatban*, mint egy kortársi befogadóközösségben, majd a modernség poétikáját előtérbe helyezve a fikció, a narráció és az identitás kérdéseit vizsgáltam a négy regényben.

Nem törekedtem arra, hogy Kaffka prózai életművét, vagy szűkebben véve regényeit monográfiaszerűen értékeljem, esetleg folyamatszerűen értelmezsem egy kiragadott szempont szerint. Szövegválasztásaim kettős elgondolás mentén történtek. Mivel egyrészt Kaffka Margit elbeszélő művészetének, azon belül is regényeinek recepcióját állítottam dolgozatom középpontjába, így azokra a szövegekre koncentráltam, amik a *Nyugat* hasábjain jelentek meg, illetve amik a folyóiratban a szerző és művei értelmezésbeli helyzetét döntően befolyásolták. Így maradt ki az *Állomások*, és került be a *Színek és évek*. Hiszen az *Állomások* nem a *Nyugatban*, hanem a *Vasárnapi Újságban* látott napvilágot 1914-ben. A *Színek és évek* a recepcióban egyértelműen „a remekműként” aposztrofálódott, és mintegy meghatározta a többi Kaffka-regény értelmezési irányát. A dolgozat regényelemzéseket tartalmazó részéből filológiai, elméleti és gyakorlati okok miatt hagytam ki az *Állomásokat* és a *Lírai jegyzetek egy évről*. Úgy gondolom, hogy a *Nyugat*-kánont alapvetően azok a művek határozták meg, amelyek a lap hasábjain jelentek meg, vagy amelyeket így vagy úgy szemléltek a folyóirat munkatársai. Annak is nagy jelentőséget tulajdonítok, hogy azokról a művekről, melyek nem a lapban jelentek meg, hogyan, milyen kontextusban, részletességgel írtak vagy nem írtak. Így míg a recepciót vizsgáló fejezetben mind a hat alkotás szerepelt, addig a Kaffka-regények irodalmi modernséghez köthető poétikai konstrukcióinak lehetséges változatait korlátoztam a *Színek és évek*re és a *Nyugatban* megjelent művekre.

A dolgozat szerkezetileg két nagyobb egységre tagolódik, mely a kettős kérdésfelvetéshez igazodik. Az első egy lehetséges recepciótörténetet vázol fel, míg a második az egyes regények narratológiai szempontú vizsgálatait tartalmazza. Ez utóbbi a négy „nyugatos” regényt értelmezi, a *Színek és éveket*, a *Mária éveit*, a *Két nyárt* és a *Hangyabolyt*. Disszertációm két nagyobb egysége között, természetesen Kaffka Margit személyén kívül, a *Nyugat* folyóirat teremt kapcsolatot. A regényelemzéseket tartalmazó fejezeteket szándékom szerint a megközelítés módja, és a felvetett szempontok is összekapcsolják. Ezek a szempontok az alábbiak: milyen modern elbeszélés-poétikai megoldásokkal élnek a Kaffka-regények, milyen szubjektumkonstrukciókkal, identitásképzetekkel kötik össze a modern elbeszélés-poétikai megoldásokat, hogyan működik a fikció, a fikcióképzés az egyes regényekben. Ehhez elbeszélés-poétikai szempontokat és módszereket vettem igénybe, illetve minden értelmezett regény estében kitértem az elbeszélő alakok identitásának vizsgálatára. A dolgozatban nincs kitüntetett módszer, amit követtem volna, inkább a szövegeknek megfelelően különböző poétikai módszereket vettem igénybe. Kaffka regénypoetikája több olyan jellegzetességet mutat, melyek a klasszikus modernség hagyományos elbeszélésmódokat megújító törekvéseivel összefüggésbe hozhatók, és ugyan a kevésbé az innovatív szándék jellemzi, hiszen gyakran él a modernség előtti próza elbeszélésmódjaival is, de érdemes epikájának újszerű jegyeit figyelembe venni, amennyiben regényeit el kívánjuk helyezni a magyar irodalmi modernségben belül. A Kaffka-próza modernséghez való viszonyát középpontba állítva, az elemzések során figyelembe vettem az úgynevezett esztéta vagy klasszikus modernségre jellemző a prózaformát megújító eljárásokat

is. Így olyan jegyek kerültek előtérbe az elemzések során, mint a cselekményesség és a külső történet jelentőségének visszaszorulása, a metonimikus kapcsolatok mellett megjelenő metaforikus szövegkohézió növekvő jelentősége, az időkezelés újszerűsége, a linearitás megbontása, a belső idő eluralkodása, az emlékezés aktív, az elbeszélést, a narrációt döntően befolyásoló szerepe, a szövegszerűség jegyeinek, az elbeszéltségre való utalások megszorodása és a regények elbeszélés-poétikáját nagyban befolyásoló szerepe, valamint az intertextualitás jelensége.

Disszertációmnak egyik fontos kérdése a Kaffka-regények identitás-koncepciója volt, ezért a személyiség elbeszélésének problémáját interpretációim egyik központi kérdéseként kezelve, arra is kerestem a választ, hogy az elemzett szövegek mennyiben, mi módon járulhattak hozzá a 20. századi magyar elbeszélő hagyomány megújításához. A recepcióban hagyományosan a lélektani prózához köthető Kaffka Margit elbeszélő műveiben a személyiség elbeszélésének hagyományos eljárásait többféle módon újította meg. Így különböző narratív eljárások számbavételével igyekeztem bemutatni, hogy a Kaffka-regények a szubjektumot milyen újszerű módon jelenítik meg. Dolgozatomban többek között érintettem az önidentitás létesítésének azt a módját, mely során az elbeszélt alakok az olvasmányélményeikből igyekeznek önazonosságukat megteremteni – sikertelenül –, illetve felhasználtam a poétikai onomasztika újramotiváló névadási hagyományát, mely során a személyiségelbeszélés az élettörténet és a név összjátékában bomlik ki. A vizsgált Kaffka-regényekben az identitás egyrészt az emlékezés által tűnik megalkothatónak, másrészt a szubjektum önértelmező aktusai révén képződik, illetve az identitás narratív létesítése is egy lehetséges módként jelenik meg, melyek kiegészíthetik a szereplő saját önértelmezését vagy a másik szereplő általi személyiségértelmezést. A narratív identitás elméletéről többféle elképzelés él egymás mellett, többek között MacIntyre-é és Ricoeuré, melyek között fogalmi, megállapításbeli nézetkülönbségek vannak, dolgozatomban Paul Ricoeur elméletét alkalmaztam. A narratív identitás képviselői egyetértenek abban, hogy a személyiség nem képzelhető el statikus, állandósult alakzatként. Az egyes elemzések között szándékom szerint az is kapcsolatot teremt, hogy az elbeszélt alakok szubjektuma kerül középpontba, akár az elbeszélés során való megképződés, akár a szubjektum szubsztancialitásának megkérdőjelezése révén, a személyiség eltűnése, háttérbeszorulása, megsemmisülése, vagy az egyéni szubjektum háttérbe szorulás a közösségi léttel szemben. A Kaffka-regények központi figuráinak egyik legállandóbb sajátossága az identitáskeresés, a világidgenség és az önidegenség leküzdésének vágya. E fikciós világban az érvényes identitás hiánya a széthullás, megsemmisülés felé vezet. Regényeit e szerint a szempont szerint is olvashatjuk, minden egyes szöveg egy-egy változatát képviseli a fent nevezett problémának. Így a Kaffka-regények egyik központi problémájaként (is) számon tartott, eddig jobbra tematikusan kezelt, női sorsokat, női sorsok elbeszélését a személyiségelbeszélés, az identitásképzés, az identitásprobléma felé tágítottam. A szubjektumkérdés középpontba állítása lehetőséget adott arra is, hogy legalábbis utalások, rákérdezések szintjén, illetve az elbizonytalanítás fogásával élve az esetleges posztmodern befogadói horizont olvasói, értelmezői érdeklődésére is igényt tartsanak a dolgozatban elemzett szövegek. A másik két kérdést – a narráció és a fikció – tekintve főként elbeszélés-poétikai kérdéseket tárgyaltam az egyes művek kapcsán, melyek összefüggenek a szövegszerűséggel, és a modern prózai törekvésekkel. A Kaffka-regényekben megjelenő irodalmi modernséghez köthető poétikai konstrukciók egyik szervező elve éppen a nézőpontváltásos narrációs technika és a szabad függő beszéd hangsúlyos jelenléte, mely mind a szereplő és elbeszélő beszédpozíciójának összefonódásban, mind az elbeszélő személyhez köthető jellegének megkérdőjelezésében kimutatható. A fikció és valóság kérdéskörének kiterjedt elméleti szakirodalmából Wolfgang Iser koncepcióját tudtam a legtermékenyebben alkalmazni gondolatmenetem alátámasztására. Kaffka Margit szövegalkotó gyakorlata szerint a regényes a romantikus regény olvasói elvárásainak

megfelelő sematikus történetet jelöl. Emellett a regény, regényes kifejezés felveszi a szövegben a nem valós, fiktív jelentést is. A fiktív kategóriáját az Iser által definiált értelemben alkalmazva, a fiktív – valós viszonyt nem egy kétpólusú ellentét tagjaiként értettem, és nem a valószínű történet – kitalált történet elkülönítésére használtam. A fiktitvást minden irodalmi igénnyel megírt szöveg közös jellemzőjének tekintetem. A Kaffka-regényekben érdekes és visszatérő kérdés az egyes szereplőknek a fiktitvitással való olvasói szembesülése, melyet az irodalmiság alapvető tapasztalatának tartok a regényeken belül. Gyakori olvasói stratégiája az egyes Kaffka hősöknek a mimetikus olvasás, mely a saját életben történő megismétlésként, megvalósításként jelenik meg a történetekben. Ez azt is jelenti, az iseri elgondolást követve, hogy ezek a szereplők mint olvasók, az irodalmi műnek a fiktív és az imaginárius összjátékaként való megközelítését elutasítják, vagyis az irodalmi művet a valós dimenziójába utalják, így félreértik az irodalmiság természetét. Vagyis nem vetnek számot az irodalom fikcióra és imaginációra épülő karakterével, az irodalmi szöveget az úgynevezett valóságra vonatkoztatják.

Mivel disszertációm döntő hányadában bírálatok és regények elemzésével foglalkoztam, így viszonylag nagyszámú a szövegekből és a regényekből vett idézet, mellyel alátámasztottam állításaimat. E módszernél kétféle eljárást követtem, egyrészt, ha kiemelten fontosnak tartottam az idézetet, akkor a főszövegben idéztem, míg ha inkább illusztrálni kívántam a citátummal, akkor a lábjegyzetek között hivatkoztam rájuk.

III. Az értekezés eredményei

Disszertációm a kettős kérdésfelvetés mentén tagolódik két nagyobb egységre. Az első nagyobb egységben (I. *Kaffka Margit és a Nyugat avagy az értelmezésekben továbbélő hagyomány*) Kaffka Margit regényeinek egy lehetséges recepciótörténetét írtam meg. Az egyes regényeket középpontba állító fejezetekben (I. 2. *Kaffka Margit regényeinek recepciója és kanonizációja a Nyugatban*) áttekintetem a *Nyugatban* megjelent kritikákat és tanulmányokat a *Színek és évek*, a *Mária évei*, az *Állomások*, a *Lírai jegyzetek egy évről* és a *Hangyaboly* című művekről. Az áttekintés során kiemeltem a recenzensek gondolatmenetének lényeges állításait, nyomon követtem, hogy az egyes megközelítések miként ismétlődnek és rögzülnek az idők során. Kaffka írásmódjának azon jellegzetességei rajzolódtak ki, melyek közül számos a későbbi értelmezésekben is hangsúlyosan jelent meg, úgymint a női sorskérdések és a társadalomrajz középpontba állítása, az önéletrajzi jelleg kiemelése, a hangulatteremtés, a részletező nyelv. A Kaffka-regényekről szóló kritikák részét képzik a *Nyugatban* kialakított és a mai irodalomtudományi gondolkodásunkban is tovább hagyományozódott *teljes* Kaffka képünknek. Így mindenképpen fontosnak tartottam a folyóirat egészében figyelemmel kísérni és megvizsgálni az egyes regények értelmezéseinek változását. Így egy sajátos, és mégis a maga nemében teljes, a művekre vonatkozó recepciótörténet jött létre, mely a regényíró Kaffka *Nyugat*-beli megítélése révén új nézőpontot jelent a recepciótörténettel foglalkozó tanulmányok sorában. Ugyanakkor az itt felvetett kérdések, problémák továbbgondolhatók, a megkezdett kutatás érdemben és több szálon is folytatható. A Kaffka-művek által képviselt modernségkonstrukció(k) helyének kijelöléséhez a mai magyar irodalomtörténeti kánonban szükségesnek látszik egy olyan korszerű, több szempontot is érvényesítő, „mikro-kritikatörténeti” kutatások sorozata, melyben a kiválasztás, az értékelés és értelmezés elveiről, módszereiről azok működéselétrejötte közben adnak képet, hasonlóan a kultusz kutatás kritikátörténeti eljárásokhoz. Kaffka műveinek egy lehetséges recepciótörténetének végigkövetése során, megállapítottam, hogy Kaffka Margit regényeinek *Nyugat*-beli recepciója tulajdonképpen folyamatosnak tekinthető, hiszen több-kevesebb rendszerességgel írtak műveiről, művészetéről, emberi alakjáról, ahol

regényei is szóba kerültek. Kaffka Margit regényeinek *Nyugat*beli recepciójából az alábbi következtetéseket vontam le.

Regényei közül, bár a *Színek és évek* ugyan nem a folyóiratban jelent meg, mégis egyértelműen remekműként és összetett szempontok szerint kanonizálódott a *Nyugat*ban. A *Színek és évek*, Kaffka életművén belül, mérték lett a többi, időben később született Kaffka-műhöz képest. Ugyanakkor a mű a *Nyugat* (modern) prózai hagyományán belül is kiemelt helyet foglalt el, azaz a *Színek és évek* benne van a modern elbeszélőpróza megújító műveit tartalmazó szövegcsoporthoz (itt a kánon lista jelentése érvényesül). Mindemellett az írók kapcsán Kaffka, illetve műve, úgy is értelmezhetővé vált mint 'mérce', 'mérték' egy irodalmi sorban. A regény kapcsán az önéletrajzíságot, a hiteles társadalomrajzot, tematikus újításként pedig a női szempontból megírt dzsentri pusztulástörténetet emelték ki, ebben Kaffkát Móricz Zsigmond egyenrangú társaként helyezték el.

A *Mária éveit* a *Nyugat* kritikusai egy külső cselekményében redukált történetként értelmezték, melyben minden poétikai elem a centrumba helyezett alak, Laszlovszky Mária belső, lelki történéseinek kifejezését szolgálja, így lélektani regényt, lélektani hitelességgel megírt történetet láttak benne. A kortársi kritikákban, az értelmezői elvárásokkal összhangban a lélekábrázolás hitelességét erősítette az önéletrajzi ihletettség is, melyet a vallomásosság, a lírai szubjektívizmus fogalmaival írtak körül az egyes elemzők. A főszereplő alakját társadalmi meghatározottságúnak látták, aki egy új asszonytípust képviselt egy átmeneti korban, tragédiáját is ebből a konfliktusból vezették le, bár felmerült az egyéni túlérzékenység lehetősége is. A regény kapcsán kiemelték a szó, a kifejezés jelentőségét, mely mind a regény stílárius jegyeiben, mind narrációjában döntő szerephez jut. Felerősödött a női írás jellegzetességének vizsgálata, valamint a Kaffkára jellemzőnek tartott speciális szó- és kifejezés központú stílusnak a leírása. Kaffkának evvel a második regényével vette kezdetét egy új, a későbbi regények értelmezésénél, elemzésénél kiteljesedő értelmezői attitűd, mely a Kaffka-regényeket az egymást követő asszony-nemzedékek (rég és új asszony-nemzedék), nőtípusok (átmeneti asszonytípus) lélektani problémáiként, társadalmi korrajzként értelmezte. E regénytől kezdve immár egyértelműen regényíróként kanonizálódott Kaffka művészete.

A következő *Állomások* című regénye sem a *Nyugat*ban jelent meg, hanem a *Vasárnapi Újság*ban 1914-ben folytatásokban. A művel kapcsolatban érdekes, hogy míg a *Színek és évekről*, bár szintén nem a folyóiratban közölték, mégis megjelenését követően szinte azonnal született kritika, addig ennél a regénynél több év is eltelt, míg érdemben reagáltak rá a *Nyugat* kritikusai. Ráadásul az *Állomásokkal* nem is önállóan foglalkoztak a kritikák, hanem más-más Kaffka-regénnyel együtt, illetve a teljes életmű részeként értelmezték, vagyis a mű önmagában vett értéke kétséges a *Nyugat* kritikusai számára. Az *Állomásokhoz* a társadalomrajz hitelessége, a kulcsregény és a korrajzregény műfaja felől közelítettek, de javarészt művészi, esztétikai kifogásokat is emeltek.

A *Két nyár* című Kaffka-írásnak már a műfaji megítélése is kérdéses a *Nyugat* bírálói szerint, hiszen hol novellának, elbeszélésnek, hol „kis regénynek” titulálták. A kisregényről egy elemző kritika látott napvilágot a *Nyugat*ban, mely Kaffka szociális érzékenységét mellett az ábrázolás realisztikus voltát emelte ki, mely részben a háborús tematikából fakadt. Írói stílusának változását, egyszerűsödését is regisztrálta, a stílus újszerűségét az egyes alakok életteli ábrázolásában ragadva meg, kiemelve a szereplői nyelvhasználat egyéni jellegzetességeit, színességét. A kritikus Kaffka írói pályáján előrelépésként aposztrofálva helyezte el a kisregényt.

A *Lírai jegyzetek egy évről* értelmezése annak ellenére, hogy a mű a *Nyugat*ban jelent meg 1915-ben, sőt Kaffka Margit a *Két nyár* című kisregénnyel együtt egy kötetbe szerkesztve ki is adta, nem jelenik meg a *Nyugat* kritikátörténetében, ennek oka valószínűleg az lehet, hogy személyes, önéletrajzi vallomásnak tekintették.

Kafka Margit utolsó regénye a *Hangyaboly* a *Nyugat* 1917-es évfolyamában jelent meg folytatásokban, majd a *Nyugat* kiadásában könyv alakban is. A recenzius Kafka korábbi regényeivel és az *Állomásokkal* összevetve, kiemelte a recenzeált regények újszerűségét, mely a téma „köznapibb, elevenebb, átfogóbb” jellegében látott megjelenni. A kritikusok többsége egy fiatalkori novellával, a *Levelek a zárdából* cíművel mutattak ki tematikus rokonságot. A kritikusok jórészt a helyszín, a zárdá elemzésével voltak elfoglalva, hangsúlyozva, hogy az egy külön „mikrokozmosz”, mely az „Élet gazdagságával zsibong”. Kafka új regényeit elemezve regényírói művészetének egy újabb állomásaként tekintett a *Hangyabolyra* is. Összességében, bár a regény rendelkezett ugyan hiányosságokkal a kompozíció, a jellemzés, a stílus pongyolaságai terén, mégis az új értékek megjelenését és majdani teljes kifejlődését tekintette meghatározónak. Értékként Kafka „kiváló emberábrázoló és sorskeverő művészetét” emelte ki.

A *Színek és évek* (II. 1. *Színek és évek „az élettörténet mint játékszer”*) mint fiktív önéletrajzi regény kétséget kizáróan részét képi egy, a modern magyar próza formái megújulását tartalmazó kanonikus szövegcsoporthoz, ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy ez a legtöbbet és a legalaposabban elemzett Kafka-regény. A korábban megfigyelt jelenségeket – narráció, emlékezés, identitás, fikcióképzés – most egységes, a szöveg jelenésalkotásában egymást feltételező, komplex egységként kezeltem, mely során olyan jelentésárnyalatok is feltűntek, melyeket eddig figyelmen kívül hagyott a recepció. Új szempont a játék és az identitás összefüggésének vizsgálata. A temporálisan felfogott két én közti távolságot véleményem szerint a játékról vallott nézetek radikális különbsége is megerősíti, sőt okozhatja, hiszen Pórtelky Magda elbeszélésében a játék, mint az élet egy bizonyos aspektusának (a mozgalmas, célelvű, fiatalok által élt élet) metaforája jelenik meg. Ennek helyét veszi át a magányos, csendes élet, amely viszont mint különleges, kiemelt léthelyzet az önmegértés, önmagunk újrateremtése felől határhelyzetként is értelmezhető, mely során Pórtelky Magda önnön énjével, életével mintegy játékszerrel játszik. A játszó alany önmaga számára, a játék során, azaz az élet(e) eseményeinek elbeszélése nyomán válik szubjektummá, személyisége a játékban, az eljátszott, elbeszélt életben ölt formát. A regény címét értelmezve jutottam arra a következtetésre, hogy a cím egyes szavait és a hozzájuk kapcsolódó történeti szemantikummal megegyező jelentéseket értelemképző funkcióba lehet hozni szövegszerűen és szemantikailag is Magda alakjával és a szöveg metaforikus értelmezésével. Majd Pórtelky Magdát, mint elbeszélő-émlékezőt vizsgáltam meg a narratív identitás kérdése felől, róla megállapítottam, hogy egy személyben létrehozója (szerzője) és befogadója (olvasója) is saját elbeszélhető és olvasható jellé változtatott élettörténetének. Hiszen Pórtelky Magda mint szubjektum a fikcióképző aktusok (szelekció, kombináció, önfeltárás) során hozta létre jelentéssel felruházott élettörténetét, mely az elbeszélői-émlékezői pozícióból szemlélve a *valamiként értés* temporális tapasztalatából fakadt. Végezetül az elbeszélő-émlékező Pórtelky Magda személyes és kulturális szociális identitásának az elbeszélő funkcióval való összefonódását, és a történeti narratíva identitásképző szerepére koncentrálna a női identitás problémáit állítottam értelmezésem középpontjába. A fejezetben a *Színek és évek*ben elbeszélt és megjelenített (női) történetet történeti narratívaként értelmeztem, melyben a női sors, a női identitás megjelenítését vizsgáltam, ennek során megállapítottam, a múlt új módon történő elbeszélése csökkenti azt a feszültséget, melyben a nem-sajátként, idegenként felismert múlt, az abban negatív előjelekkel ellátott és perifériára tolódott saját identitás megjelenni kényszerült. Ennek megfelelően az idegenként aposztrofált 'én' az elbeszélt történet révén 'enyém'-mé vált. Pórtelky Magda a múlthoz való odafordulásnak azt a stratégiáját képviseli, amely teljesen más értelmet képez a történeti időből. Hiszen a saját identitás sokáig „kulturálisan hatékonynak” minősült mintázatai egy idő után már kulturálisan nem elég hatékonyak, nem képesek már a múlt és jelen különbségeit megnyugtatóan narratív-argumentatív módon áthidalni, ezek a

mintázatok mindinkább represszív jellegüként tárulnak fel. Magda történetében evvel is magyarázható a saját idegenné válása, illetve mivel a történeti tudás mindig önmagát időbeli perspektívákra kivetítő és önmagát a Saját és a Másik kettősségén keresztül szükségszerűen megértő identitás viszonylatában létesül, így ennek megfelelően Magda újra-értett és elbeszélt identitása, története ismét sajátta, 'enyém'-mé válhat, válik.

A *Mária évei* (II. 2. *Mária évei „Írott betűkbe hazugul sűrített élet”*) a méltatlanul keveset elemzett regényei közé tartozik Kaffkának. Dolgozatomban arra a következtetésre jutottam, hogy azon túl, hogy a szöveg megfelel a lélektani regény műfaji kritériumainak, a szöveg által felkínált és az értelmezésben pontról pontra végigvett újabb műfaj, a lányregény műfaji jegyei is kimutathatók. Kaffka felhasználja a lányregény műfaját, rájátszik, de kifordítja mind világgépét, mind illemkódexét, mind bizonyos poétikai jellemzőit. Éppen ezért, ebben az esetben, a szöveg és Kaffka Margit modernségét nem elsősorban tematikájában, stílusában látom, hanem abban a gesztusban, ahogy a műfajjal bánik. Kaffka a *Mária éveibe* is tematizálja az írás módját, azt a kérdést felvetve, hogy miféle történet minősül „regényesnek”, illetve „lányregényesnek”, melyre egy sajátosan Kaffka Margit-i választ kapunk, azt is jelezve, hogy a korábban hagyományos lányregény szüzsé, már megvalósíthatatlan. A *Mária éveiben* a szövegek közisége igen gazdag és különböző típusait találjuk meg, melyek leginkább Laszlovszky Mária alakjához kapcsolódnak, így ez a poétikai jelenség is hatással van rá, identitásképzésével is összefügg. A *Mária éveit* elemző fejezetekben katalógust készítettem a regény intertextuális hálózatról, valamint felvázoltam a problémát, Laszlovszky Mária mimetikus irodalomértelmezését. Az intertextualitás poétikai jelensége a regény világán belül a valóság és fikció oppozícióban tematizálódik. A regényben a megelőző irodalmi hagyomány(ok)ra ráhagyatkozó beszédmód gazdag és összetett utalásrendszere előtérbe helyezi a szövegszerűséget, szemben a világszerűséggel, és a cselekményközpontúsággal. Az 'én' az intertextuális hálózat működésbe lépésével az általa beszélt nyelvvel szemben is elveszíti biztosnak ítélt pozícióját, hiszen az irodalmi szövegek befolyásolják, az 'én'-től részben függetlenül előre meghatározzák, előírják a személyiség önmeghatározását, személyiségbeszélését, cselekvéseit. Mária alakjánál tehát fontos lesz, hogy különböző narratívákat választ ki személyiségének és személyes történetének elbeszélésére, mely így a saját élettörténet és az irodalom határainak összemosására utal. Az irodalmi névadás és a szimbolikus önazonosság hagyományokra épülő imitatív gesztusa is ezt erősíti. Mária mindvégig a közvetítettséghez, és az irodalmi mintákhoz ragaszkodik. Az irodalom regényben betöltött szerepét az irodalmiság témáján és a szövegközi utalásokon túl a közvetítettségben látom. Ez a közvetítettség alapvetően meghatározza, befolyásolja Mária életét, gondolkodását, sorsának alakulását, és cselekedeteit is. Mária szereplői, narrátori (ön)értelmezéseit az el nem sajátított idegen minták, a bizonytalanság, a stabilizálhatatlanság jellemzi, melyet a regény narrációjában nagy szerepet betöltő szabad függő beszéd is megerősít.

A *Két nyár* (II. 3. *Két nyár „e korcs méhike, e fürge kis dolgozó”*) a novella történelemfelfogása, sorsértelmezése felől válik igazán feszültséggel teli művé. A szövegben a „szüzsé mag”, a központi történés és az egyetlen esemény életmeghatározó szerepe döntő módon szervezi narratíváját. Megállapítottam, hogy az izolált megtörténés és a helyzet totalitása megfelelően leírják a *Két nyár* alaphelyzetét. A novellaforma formális jegyeinek érvényesülésén túl, a Kaffka-regény műfaji különössége elsősorban a novellára jellemző világlátás felől tárult föl. A döntő érvet erre nézvést az a megállapítás kínálta, amely szerint a „novella nem az élettörténet, hanem a sorshelyzet műformája”. A *Két nyárban* vizsgált műfaji kettősség kapcsán megállapítottam, hogy éppen a novella és a regény műfaji kettőssége felől tárult fel jelentéstöbblet a műértelmezésnél.

A *Hangyabolyban* (II. 4. *Hangyaboly „ázalagok egy csöpp vízben”*) a zárda világát az idő és a tér elválaszthatatlan egysége révén létrejövő önálló, bahtyini értelemben vett

kronotoposzként értelmeztem. A zárda sajátos tér-idő dimenzióval rendelkezik, melynek tulajdonságai a zártság, a kötött, keresztény időkörhöz szorosan kapcsolódó időrend és a transzcendenciával való érintkezés lehetősége. E kronotoposz hatással van a bennlakókra, nemcsak időszemléletükre, létértelmezésükre, hanem identitásképzésüket is befolyásolja, személyes történetüket is érinti. E sajátos kronotoposznak megfelelően, a zárda a női identitást is sajátossá teszi, szimbolikus identitást hoz létre. Az apáca-identitás a női szubjektumot nyelvi és kulturálisan konstruált szubjektumként jeleníti meg. A regény narrációs technikája összetettebb formát hoz létre a realista poétikánál, épp a szabad függő beszéd, a nézőpontváltásos technika, és a látszólag mindentudó elbeszélő pozíció megingatásával, mind bizonyos szereplő – Király Erzszi – szerzői, elbeszélői pozíció felé való elmozdulásával.

Disszertációmban az elemzett regényszövegek és felvetett poétikai, narrációs kérdések, megoldások során jutottam arra a következtetésre, hogy Kaffka Margit regényeiben a hagyományos elemek mellett az elbeszélésmód újszerűsége tekinthető dominánsnak. Az elemzések is azt bizonyították, hogy a szinte egyetlen remekmű, a *Színek és évek* szerzőjeként kanonizált Kaffka Margit más regényei, a *Mária évei*, a *Hangyaboly* még hatalmas értelmezéspotenciálokat rejtene magukban, hiszen a Kaffka-regények a Ricoeur-i értelemben vett klasszikus szövegekként olvashatóak. Vagyis olyan szövegek, melyeket a mindenkor újraolvasás, az újraértelmezés nemhogy megsemmisítene, éppen ellenkezőleg: megőrzi őket, második, harmadik, negyedik életet lehelve beléjük.

*

A disszertáció tárgyköréből készült publikációk:

1. HORVÁTH Zsuzsa, *Bibliai és liturgikus motívumok Kaffka Margit költészetében: Istenkeresés, dialogikusság és a Záporos folytonos levél helye Kaffka Margit költészetében = Véges végtelen. Isten-élmény és Isten-hiány a XX. századi magyar költészetben*, szerk. FINTA Gábor és SIPOS Lajos, Bp., Akadémiai, 2006, 241–247.
2. HORVÁTH Zsuzsa, „A legnagyobb emberi ajándék, a szó, a szó!”: A *Színek és évek* Pórtelky Magdája mint „elbeszélésalkotó” = *Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. MACZÁK Ibolya, Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007, 107–112.
3. HORVÁTH Zsuzsa, „Az élettörténet mint játékszert” avagy az identitás és a játék összefüggései Kaffka Margit *Színek és évek* című regényében = *100 éves a Nyugat*, az ELTE Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola és a Petőfi Irodalmi Múzeum konferenciája, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008. február 20-22.
http://epika.web.elte.hu/doktor/publ_horvathzsuzs.html
4. HORVÁTH Zsuzsa, „Kaffka Margit helyettünk, minden nő helyett beszélt.”: Török Sophie Kaffka olvasata = *Ember lenni mindig, minden körülményben: Tanulmányok Kiczenko Judit születésnapja alkalmából*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2008, 216–223.
5. HORVÁTH Zsuzsa, „Ahogy a modernnek olvassák Marlittot”: *Lélektani regény – lányregény a Mária évei műfajisága*, Spanyolnátha művészeti folyóirat, 2008. tél
<http://www.spanyolnatha.hu/uj-lapszam/hommage-a-kaffka/horvath-zsuzsa/1713/>
6. HORVÁTH Zsuzsa, „Kaffka Margit helyettünk, minden nő helyett beszélt.”: Török Sophie Kaffka olvasata, Napút, 2009/2. [másodközlés]
7. HORVÁTH Zsuzsa, „Írott betűkbe hazugul sűrített élet”: Az intertextualitás és az identitás összefüggése Kaffka *Mária évei* című regényében = *Nő, tükör, írás*, szerk. VARGA Virág, ZSÁVOLYA Zoltán Bp., Ráció, 2009, 149–161.
8. HORVÁTH Zsuzsa, „Ázalagok egy csöpp vízben”: A zárda kronotoposza a *Hangyabolyban*, = *Próza és poétika*, szerk. HORVÁTH Kornélia, Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2010. [közlésre elfogadva]
9. HORVÁTH Zsuzsa, *Műfajok dialógusa a Mária éveiben* = *Retorika – Literatúra – Poétika*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2010. [közlésre elfogadva]